Zeldzame hommels (Hymenoptera: Apidae) in Friesland

Remco Hiemstra

Hommels behoren tot de wilde bijen en zijn, net als de Honingbij *Apis mellifera*, sterk sociaal georganiseerd. Hommelnesten bestaan uit werksters, darren en een koningin. Behalve een tiental weinig kritische en dus algemene hommelsoorten, zijn de meer kieskeurige soorten de laatste jaren sterk achteruitgegaan en soms zelfs uit ons land verdwenen. In Friesland wordt maar zeer weinig naar hommels gekeken. De meeste mensen kennen wel de Aardhommel en de Steenhommel, maar dan houdt het vaak wel op met de kennis. Er zijn echter een paar mensen die deze soortgroep toch wat nader willen leren kennen. Eén daarvan is Remco Hiemstra uit Ferwert, die sinds vorig jaar wat beter naar hommels kijkt en meteen al zeer interessante ontdekkingen heeft gedaan. In onderstaand schrijven doet Remco verslag van zijn bevindingen.

Heidehommel

22 september 2010 trof ik tijdens een veldbezoek in mijn stageperiode bij Staatsbosbeheer Beheereenheid Noard-Fryslân, twee opvallend gekleurde hommeltjes aan in het laagveengebied De Houtwiel. Bloembezoek vond plaatst op Blauwe knoop *Succisa pratensis* , bloeiend in een nat heideveld, wat bestaat uit een veenmosrijke dopheidevegetatie. In het veld trof ik naast de algemene en variabele gekleurde Akkerhommel *Bombus pascuorum*, een hierop gelijkende hommel, die toch enigszins afweek en bij mij de gedachte wekte dat het wel eens een andere soort zou kunnen zijn. Eén mannetje werd gevangen en verzameld. Voor een 100% zekere determinatie dient er naar de mannelijke genitaliën gekeken te worden. Hieruit bleek dat het moest gaan om de zeldzame Heidehommel *Bombus humilis* (figuur 1)!

Gezien de sterk bedreigde status van deze soort in geheel Noordwest-Europa, zou het goed zijn om het voorkomen van de in Nederland zeer sterk afgenomen Heidehommel, in het Staatsbosbeheer terrein De Houtwiel in kaart te brengen. Soortgelijke potentiële landschaptypen; natte heide en verwante natuurtypen als heischrale- en blauwgraslanden met goed ontwikkelde veenmosrijke dopheivegetaties (*Ericetum tetralicis*), in Friesland dienen in de toekomst ook onderzocht te worden.

De Heidehommel staat op de Nederlandse Rode Lijst van bijen als bedreigd. De hommel is te zien van mei tot september. Het is een zeer variabel gekleurde soort en lijkt qua kleur erg op de eveneens zeldzame Moshommel *Bombus muscorum* (figuur 3).

Figuur 1. Mannetje Heidehommel (Bombus humilis) *op Blauwe knoop* *Foto: Remco Hiemstra*

Figuur 2. Wilgenhommel koningin (Bombus cryptarum) *in het Fochteloërveen. Goed herkenbaar door de pluk zwarte haren die net voor de vleugelaanhechting in de gele haarband van het borststuk steekt.* *Foto: Remco Hiemstra*

De Heidehommel is gevonden op de Strabrechtse Heide en in het noorden in Drenthe. Het nest zit net op of iets onder de grond onder dopheidestruiken, graspollen en mos. De nestzoekende koninginnen zijn te zien vanaf begin april, de werksters van mei tot september, de jonge koninginnen van augustus tot september en de mannetjes vanaf half juli tot september.

Wilgenhommel

Een lastig te onderscheiden hommel! Alleen de koninginnen zijn goed te determineren aan een geel lobje in de vorm van een hockeystick in de voorste gele band. Deze hommel vliegt vroeg in het voorjaar op bloeiende wilgen.

De verspreiding van Wilgenhommel *Bombus cryptarum* (figuur 2) in Nederland is slecht bekend omdat de soort meestal moeilijk valt te onderscheiden van andere soorten uit de Aardhommel-groep. Recent is de Wilgenhommel vooral waargenomen in voedselarme heide- en veengebieden (bijv. Strabrechtse heide, Groote Peel, Terschelling). Incidenteel ook wel in extensief gebruikte landbouwgebieden op de zandgronden en er zijn ook enkele waarnemingen uit het westen van het land. Onduidelijk is of de recente waarnemingsconcentraties een goed beeld geven van het huidige voorkomen of dat het om een waarnemersseffect gaat. Het is dus zaak om eens extra op te letten op het voorkomen van Wilgenhommel koninginnen tussen de 'gewone' Aardhommelkoninginnen.

Zo heb ik ook besloten om dit voorjaar 2011 eens gericht te zoeken naar de Wilgenhommels. Na niet lang zoeken trof ik op 19 maart 2011 langs een kleibosschage van Staatsbosbeheer te Ferwert al snel een hommelkoningin aan met duidelijke kenmerken van de Wilgenhommel, zowat in de zelfde vierkante meter waar ik de algemene dubbelgangers Veld- en Aardhommel ook aantrof. Op 25 maart 2010 fotografeerde Dirk Hiemstra een Wilgenhommel in het hoogveengebied van Natuurmonumenten, het Fochteloërveen. Op 2 april 2011 trof ik in het Friese deel van dit gebied, op enkele bloeiende wilgen, uiteindelijk een hommel aan. Het was meteen raak, een Wilgenhommel!

Moshommel

10 april 2011 liep ik een Moshommel-koningin *Bombus muscorum* (figuur 3) tegen het lijf, in een mooie grote bloemrijke en beschutte tuin, boven het dorp Ferwert. Door de opvallende oranje beharing en het forse formaat is de Moshommel vrijwel onmiskenbaar voor degene die de soort ooit gezien heeft. Voor minder ingewijde waarnemers kan het lastig zijn om het verschil met de uiterst variabele Akkerhommel *Bombus pascuorum* vast te stellen. De aantallen van de Moshommel zijn enorm gedaald in Nederland. Voor 1980 kwam deze soort verspreid

Figuur 3. Moshommel (Bombus muscorum) *koningin te Ferwert* *Foto: Remco Hiemstra*

over heel Nederland voor. Het is nu een zeldzame en bedreigde Rode lijstsoort die recentelijk in Nederland alleen langs de kust, in open, vochtige, bloemrijke biotopen zoals kwelders, vochtige graslanden, laagveengebieden en vochtige heidegebieden gevonden word.

Niet lang na deze bijzondere vondst gedaan te hebben trof ik 23 april nogmaals een Moshommel koningin aan, langs de oever van een sloot met een kleine groeiplaats van bloeiende Paarse dovenetel *Lamium purpureum* in het Fryske Gea terrein, Noard-Fryslân Bûtendyks.

Het belang van wilgen voor bloembezoekers

Voor alle bloembezoekende insecten is de betekenis van wilgen in voedselarme landschappen uitermate groot en nauwelijks te overschatten. In voedselarme landschappen zoals het Fochteloërveen vormen bloeiende wilgen in het vroege voorjaar de belangrijkste en vaak de enige voedselbron. Deze belangrijke functie hebben de wilgenstruwelen zeker ook voor de hommels, waarvan juist de soorten van voedselarme landschappen, zoals Veen- en Heidehommel, (figuur 1) zeer sterk onder druk staan in geheel Noordwest-Europa.

Remco Hiemstra
De Broll 4
9172 RE Ferwert
e-mail: R.Hiemstra@hotmail.com
Twitter: @hremn